

ДРАГО М. ТОДИЋ*

НОВИ ГРАД - западна врата Републике Српске

Нови Град се налази на ушћу ријеке Сане у Уну, на важној раскрсници путева из Панонске низије према планинско-котлинској области Динарског планинског система. Смјештен је на самом 45° сјеверне географске ширине, на надморској висини од 122 метра. Град је смјештен на десној обали Уне и на обе стране ријеке Сане, боље речено на двије геоморфолошке цјелине: у алувијалним долинама Уне и Сане и брежуљкастим падинама планина Грмеча и Козаре. Нови Град је био највећа раскрсница друмског и жељезничког саобраћаја у Поуњу у бившој Југославији, а сада између Републике Српске, Републике Хрватске и Федерације Босне и Херцеговине. Управо тај моменат чворишног значаја, уз прелијепе ријеке и питоми изглед побрђа Подгрмеча и Поткозарја увјетовали су најраније насељавање од праисторије до данас. Овдје су се стално укрштали и укрштају интереси великих сила што је резултирало да град буде увијек у граничном простору од настанка 1280. године до данас. Прво је био на граници средњовјековне Босне и Угарске, касније турског и аустроугарског царства, до данашњих граница послје цијепања друге Југославије (прилог 1.).

Површина урбаног подручја града је 13,31 км², а укупна површина катастарске општине је 26,5 км². На сјеверозападу граничи током ријеке Уне са Републиком Хрватском, а на југу и југозападу граничи са подручјима села Рудице, Чађавица I и Црна Ријека. На источној страни са селима Масловаре, Благај Јапра и Благај Ријека, а са сјевера са селима Пољавнице и Мазих.

Постанак и прошлост

Нови Град је само по имену ново насеље, јер се у сачуваним и порученим документима спомиње први пут 1217. године мада се историчари више слажу да је град основан 1280. године (1,40 - 42). Шире подручје града било је насељено још у античко доба о чему свједоче археолошка налазишта у селима Доњи Ракани и долини рјечице Јапре. Прво насеље није ни могло настати на данашњем градском подручју јер је било изложено плављењу ријека Уне и Сане.

Град је најприје настао из два подграђа (субурбија) - Поднови и Устисана, под Кулским брдом на којем је стајао тврди каштел акрополског

---

* Проф. географије, апсолвент III степена. Нови Град. Рад примљен 3.11.1999. године.

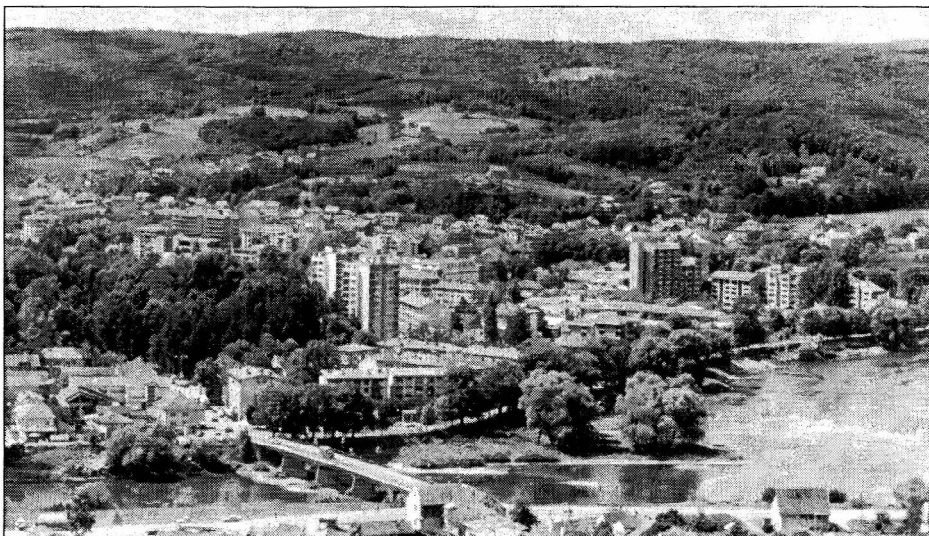
типа кнезова Бабонића за надзор ријечног и цестовног саобраћаја долинама Уне и Сане које се управо састају испод Кулског брда гдје су први зачеци Новог Града (2,16).

Средњевјековне географске мапе и стари документи врло често спомињу ову утврду у разним варијантама његовог имена као Нови Град, Ново Цастро, Новиградецз, Цаструм, Ујвар итд. Био је то невелик, али у то доба хладног оружја тешко приступачан град са једном донжон-кулом са четири спрата, обором, капикулама и два камена зидана објекта за смјештај посаде. Његово подграђе Поднови било је смјештено на сјеверним падинама Кулског брда (данас градске четврти Туњица и Лонца), а подграђе Устисана на данашњој локацији жељезничке станице Нови Град. То је данас градска четврт Прекосање гдје је вјероватно било ријечно пристаниште за унско-санске лађаре.

Пад средњевјековне Босне под турску власт приморало је кнезове Бабониће, који су се због утврђења Благај Град прозвали Благајски, да створе савез са кнезовима Зринским како би се ујединили и сузбили турску инвазију. Захваљујући тој привременој слози ови великаши успјели су 1483. године нанијети тежак пораз великој турској провалној војсци. Међутим, слога домаћих феудалаца била је кратког вијека и само је привремено одгађала пад Новог Града под турску власт. Године 1519. задњи пут на Кулском брду спомиње се подграђе Устисана. Још раније је био угрожен Благај - град смјештен у долини Сане, источно од Новог Града на удаљенос-

ти од 7 км. Турци су коначно 1537. године дефинитивно заузели Благај-град и из њега протјерали посаду и поставили своје мустафхизе. Негдје у то вријеме пао је и Нови на Кулском брду, али су Зрински још крајем 15 стољећа изградили **НОВИ НОВИ** на лијевој обали Уне да би се даље заштитили од турских продора. То је успорило турско надирање на запад, али није спријечило страховита пустошења њихових провалничких војски (акинџија), које су економски упропастиле читаву област. Аустријске посаде су одолијевале нападима све до 1556. године кад је послје пада тврђаве Костајница турски војвода Малкоч-бег освојио град Нови Нови 1557. године (3,12-13).

Освајањем Новог Града Турци су ово утврђење претворили у важну војну базу за даљи продор ка Бечу. Изграђен је мост преко ријеке Уне, а град врло брзо насељен муслиманским становништвом. Овај Нови Град остао је под турском власти све до 1687. године када га је ослободила банска војска Петра Ердедија. Муслиманско становништво пребјегло је преко Уне у Босну и на простору аде Јеленице, данас градски кварт Стари град, изградило тврђаву од балвана и насипа на простору од хотела "Уна" до градског музеја. Године 1726. почело је зидање новог утврђења од тесаног, квалитетног камена тако да је по његовом завршетку био готово неосвојив за ондашња нападна дејства и оружја. Према постојећим скицама турска тврђава Турски Нови имала је зидове високе 7 метара, јарак широк 6, а дубок 3 м, да је била дугачка 200 м, а широка 150 м, те да је имала 5 (бастiona) табија и двије капикуле (улазне куле). У тврђаву се улазило преко два моста-ланчаника, а јарком је текла вода из Уне. Освојена је само једанпут-1788. године, послје многих јуриша и дуге опсаде двадесетоструко бројније војске аустријског фелдмаршала Ернеста Гидеона Лаудона, захваљујући великој премоћи у људству и артиљеријским оруђима. Послје тога граница, се ипак, усталилила на Уни тако да су Турци остали у Новом Граду све до 1878. године.

Прилог 2. Панорамска слика Новог Града 1998. године. Поглед са Прекосања на ушће Сане у Уну и главни дио града. (фото: Д. Тодић)

Године 1878. по одлуци Берлинског конгреса Аустро-угарска је окупи-рала БиХ и тако заузела, без отпора, Нови Град. Окупационе власти су 1894. године до темеља порушиле импозантну новску тврђаву, чији је материјал уграђен у разне јавне и приватне објекте. Слиједехе године, из политичких разлога, административно му је промијењено име у Босански Нови све до 1994. године када је одлуком Скупштине општине добио своје право име Нови Град.

Демографске карактеристике

У досадашњем излагању видјели смо да је ово подручје било насељено од праисторије до данас. Чести ратни сукоби, на овом граничном подручју, изазивали су многе популационе промјене. Те промјене очитовале су се, поред губитака на бојном пољу, у исељавању, одвођењу, кретању и прем-јештању становништва, ријетко добровољно, а чешће на силу.

Главне миграционе струје којима је насељаван Нови Град и његово шире подручје текле су са југа и истока, често заобилазним путевима и у етапама на правцу сеоба из старе постојбине у нови завичај. Због тога је веома тешко одредити главне миграционе струје и прецизирати податке о пори-јеклу становништва, чак и уз комбинацију додатних "знакова распоз-навања" као што су предања, крсне славе, топоними, стари обичаји итд. Према расположивим подацима могу се утврдити четири матичне области из којих су досељавали Срби у ово подручје. То су области Србије, Црне Горе, Херцеговине и Косова и Метохије. По правилу, миграционе струје нису ишле директно у ове крајеве већ преко више главних, етапних мигра-ционих станица у Босни, Далмацији, Лици и Кордуну.

Велики број становништва, је најчешће дошао преко етапних станица на Змијању и Унцу. Та миграциона кретања, на подручју Новог Града и шире околине, могу се подијелити у четири етапе. Те етапе могу се утврдити на основу испитивања Јована Цвијића, који је боравио у Новом Граду 1924. године, и његових сарадника (Милан Карановић и Петар Рађеновић) да би се реконструисали правци и карактер миграционих струја да би се установила етничка слика овог простора.

Прва етапа је у времену од доласка Турака па до краја 17 стољећа. У том периоду насељавање се врши из југоисточних и источних предјела (Црна Гора, Херцеговина, Косово, Србија). Те миграционе струје, које су текле од истока према западу, са већим задржавањем у области средње Далмације, била је етапа у насељавању западних и сјеверозападних дијелова Босне. Тако се у саставу данашњег становништва наилази на родове који потичу из исте матице, а који су у својим кретањима имали различите путеве (4,12-13). Те миграционе струје су, у ове крајеве, текле са југа и сјеверозапада, из Далмације и Лике да би се овдје дјелимично стабилизирале.

Друга етапа је у времену од 1699. године до 1738. године због честих суко-ба Турака са Аустријом и Угарском због неријешених питања границе на Уни.

Трећа етапа је послје Лаудоновог рата 1788. године и пада турске тврђаве у Новом Граду под аустријску власт.

Четврта етапа од 1858. до 1878. године због устанака под водством Петра Петровића-Пеције.

Све четири етапе карактерише период двоструких-реверсних сеоба када су велики таласи становништва прелазили Уну с десне на лијеву обалу и обратно. То је доба сталног преласка становништва из Подгрмеча и Поткозарја у Банију и обратно.

Велике промјене у структури становништва Новог Града донијела је аустро-угарска окупација 1878. године, кад су у град из оближњих села почели више усељавати Срби. То су били, углавном трговци и занатлије, испочетка су се груписали у махали званој Варош на побрђу (сада градска четврт) Јабланица, гдје су подигли цркву и школу. Тај процес описао је у љетопису парохије Новске прото Симо Кондић.

Пратити бројно кретање становништва у прошлости онемогућено је услед недостатака статистичких, упоредних података. Организованих шест пописа после другог свјетског рата може нам дати слику о кретању броја становника од 1948-1991. године.

Табела 1 - Бројно кретање становништва у Новом Граду од 1948 - 1991. године

Година	домаћинства	укупно становника	мушких	женских
1948.	987	4.070	1.917	2.153
1953.	1.255	4.884	2.311	2.573
1961.	1.794	7.023	3.255	3.768
1971.	2.639	9.849	4.622	5.227
1981.	3.450	11.968	5.753	6.233
1991.	-	13.588	6.561	7.027

Према неким, непотпуним подацима Нови Град је пред други свјетски рат имао 4.024 становника.

Највећи пораст популације у Новом Граду био је између 1953. и 1961. године. За тај период становништво се увећало за 43,7% или 2.219 лица. Ово се може објаснити изградњом првих индустријских објеката и приливом радне снаге у град. То се, прије свега, мисли на проширење капацитета текстилног предузећа "Сана" и отварање творнице шперплоче и фурнира "Лигношпер". Та два највећа индустријска објекта привукла су нове становнике у Нови Град, не само из села општине него и из других, сусједних општина. Сличан тренд се наставио и до 1971. године, миграционим струјама из села у град због запошљавања, лакшег школовања, вишег животног стандарда и других погодности. Такве миграције су касније ослабиле у периоду до 1991. године.

Избијањем грађанског рата 1991-1995. године у потпуности се промијенила структура градског становништва по свим параметрима. Град сада броји око 10.000 становника.

Привредне карактеристике

Нови Град је општински центар и као такав он је привредни, културно-просвјетни и административни центар.

Природна богатства, ресурси како их сада популарније зовемо, Новоградске општине су разноврсни и у довољним количинама ако их буде-мо рационално користили. Прва налазишта жељезне руде из римског периода давно су напуштена, а према геолошким, истражним радовима подручје је богато рудом кварца, мрког угља, бентонита, гипса, цементног лапорца, барита и украсног, грађевинског камена. За сада се само врши експлоатација кварца, гипса и грађевинског пијеска.

Прве индустријске капацитете изградила је Аустроугарска 1892. године. Те године подигнута је највећа пилана на Балкану чији је власник био Otto Steinnbeiss, под именом "ШИП Добрљин-Дрвар"-акционарско друштво. Припремање за отварање угљенокопа мрког угља Љешљани, власништво дионичарског друштва "Уна" обављене су 1909. године да би по његовом отварању 1910. промијенио назив у "Рудник мрког угља Добрљин-дионичарско друштво Љешљани".

Након првог свјетског рата оба индустријска погона су наставила са радом у оквиру новостворене државе СХС. Отворени су и нови погони предузећа као што су предузеће за експлоатацију троске "А. Е. Косановић", творница гипса "Сана", творница плугова "Ферхатовић" и циглана "Прибичевић-Муфтић". Мора се напоменути да су сви ови погони-предузећа били лоцирани ван градског подручја Нови Град али су му припадали у административном погледу.

Према расположивим подацима 1939. године било је запослено 3.800 радника што је подручје Новоградске општине, која је повремено незнатно мијењала своју површину, сврставало у општине са великим бројем запослених радника захваљујући, прије свега, поменутиим природним ресурсима и изузетном географском положају. Томе су посебно допринијеле већ изграђена пруга Добрљин-Бањалука, пловност ријеке Уне до Новог Града и Сане до Приједора, изградња жељезничке пруге Нови - Бихаћ од 1915. до 1924. године, као и термоелектране 1930. године.

Други свјетски рат је на овом простору донио највећа разарања у историји и највеће људске губитке од око 7.000 лица или 17% углавном српског становништва, не рачунајући последице на природни прираштај у току и после рата. Град је био опустошен, инфраструктура порушена, без икаквих материјалних средстава и стручних кадрова. Нови Град је изузетно добро чуван од стране фашистичког окупатора јер је добро процијењен његов стратешки значај тако да га партизанске јединице нису успјеле заузети све до 1. маја 1945. године, када су већ били пали сви већи градови на територији бивше Југославије. Обнова и развој почела је тек 1948. године и то углавном са нискоакумулативним гранама привреде.

Компанија МДП Холдинг "Сана" основана је 1948. године као текстилно предузеће готових текстилних производа. Од малог предузећа стасала је у једну од највећих текстилних творница која је запошљавала 1992. године 3.500 радника. Због грађанског рата неки погони су престали са радом тако да сада запошљава само 1.795 радника.

ОДП "Јапра" које је основано 1955. године наставило је рударску традицију, али не експлоатацију угља као значајног енергетског извора, него прераду неметала доломита, сировог гипса и кречњака као и производњу грађевинског материјала на бази наведених сировина. Предузеће је 1992. године запошљавало 350, а сада 280 радника.

ОДП "Грађевинар" почео је са радом 1959. године као занатско-услугна радна организација. У највшем успону развоја запошљавало је 1990. године 900 радника у области високоградње и нискоградње. Због познатих разлога немогућности било какве градње данас једва запошљава 120 радника. Најбоље резултате на тим пословима сада постиже новоосновано приватно предузеће "Неимар" из Новог Града.

У области дрвне индустрије најјаче предузеће је МДД "Лигношпер" које је основано 1960. године са 300 радника за производњу шперплоче и фурнира. Сада су му главни производи канцеларијски и школски намјештај као и опремање ентеријера објеката. Пред грађански рат запошљавао је 1.200 радника, а данас око 700 са производном оријентацијом на инострано тржиште.

ЗДП "Унаметал" је једино предузеће у области металне индустрије, јер се центар металне индустрије Српска Костајница издвојила у засебну општину. Предузеће је основано 1985. године са, нажалост, недефинисаним програмом и запошљава само 48 радника. Најновије укључивање у систем металне индустрије СР Југославије спријечила је НАТО агресија.

Услужне дјелатности у области трговине и туризма су ОДП "Јединство" и ОДП "Крајинапромет". Пред грађански рат запошљавале су 824 радника, а данас само 250 у оштрој конкуренцији са приватним сектором. У тој области отворено је 130 приватних радњи које, према званичном извјештају, запошљавају само 232 радника.

Због изузетног саобраћајног значаја Новог Града, поред жељезничког саобраћаја, развијао се и друмски саобраћај што је условило оснивање предузећа за развој ове гране саобраћаја.

МДД "Козарапревоз" основано је 1979. године као предузеће за превоз робе и путника у друмском саобраћају. Данас запошљава 180 радника.

У области аграра још увијек раде четири земљорадничке задруге са укупно, запослених 90 радника. Углавном се баве прометом дрвних сортимената и трговином, а веома мало унапређењем пољопривреде.

Друштвене дјелатности (здравство, школство, култура и спорт) тренутно запошљавају 450 радника са сталном тенденцијом броја опадања запослених. То се посебно односи на школство због катастрофалног опадања стопе природног прираштаја са фамозних 26,0%*оо*. из 1954. године, на 1,0%*оо*, у 1998. години. Најважнији ресурс, ресурс радно-способног становништва у Новоградској општини сличан је као и у другим дијеловима Републике Српске. И на овом простору наставља се "суноврат" и "ерозија" српског становништва.

Грађански рат је оставио, по ко зна који пут, неизбрисиве трагове на простору Новоградске општине. Само у два наврата гранатирања 1995. године изгорјела су три погона највећих привредних организација "Сане" и "Лигношпера" чија је штета око 170 милиона марака. Уз све то изражени су непремостиви проблеми свјежег капитала, обнављање иностраног и домаћег тржишта, застарјелост производње, недостатак стручних кадрова и други пратећи проблеми укључивања у привредне токове.

Садашње стање запослености видљиво је из слиједеће табеле.

1. Привреда - друштвени сектор	3.183
2. Приватни сектор-углавном услуге	232
3. Непривреда (здравство, школство и култ.)	450
4. Остали	130
УКУПНО:	3.995

Према наведеним подацима број запослених је двоструко мањи у односу на стање пред почетак грађанског рата 1991. године. Упркос изузетном географском положају, завидним природним ресурсима, очуваним привредним капацитетима запосленост је на нивоу оне из 1939. године.

ЗАКЉУЧАК

Нови Град је био и остао највећа раскрсница жељезничког и друмског саобраћаја западног дијела Републике Српске. То је неминовно условило и отварање граничног прелаза према Републици Хрватској маја 1999. године. То су западна врата Републике Српске којима ће функционисати копнени саобраћај са земљама западне и средње Европе. Овакво стање захтијев брзо укључивање у нове привредне, европске токове како би се број запослених приближио нивоу из 1991. године. Под хитно се мора обуставити "одлив мозга", а посебну пажњу посветити образовању и технолошком напретку како би се надокнадило све оно што је у грађанском рату изгубљено. То подразумијева квалитетно кориштење донаторских средстава, кредитних средстава међународних банака, очекујућег страног капитала и капитала наших људи који раде у иностранству. Географски и геополитички положај Новоградске општине, као рубне општине, мора имати приоритет у ширим рзмјерима опстанка ентитета Републике Српске.

ЛИТЕРАТУРА

1. Thalloszy Lajos, Codex diplomaticus comitum de Blagay, Monumenta Barabas Samu, Hungariae historica I/28, Budapest 1897.
2. Есад Пашалић, Античка насеља и комуникације БиХ, Зборник радова Земаљског музеја Сарајево, Сарајево број 31, 1960. год.
3. Анте Милиновић, Проблематика оснивања и развоја завичајног музеја у Бос. Новом-магистарски рад, Загреб, 1984.
4. Марио Петрић, О миграцијама становништва у БиХ, Гласник Земаљског музеја Сарајево, Сарајево, 1963.
5. Душан Ступар, Становништво Босанског Новог-дипломски рад, Институт за географију Нови Сад, Нови Сад, 1985. године.
6. Ресурси Републике Српске, Зборник радова симпозијума у Бањалуци, Бањалука, 1995. године
7. Статистички годишњаци СР БиХ од 1948. до 1991. године.
8. Пословни каталог општине Нови Град, Нови Град, 1997. год.
9. Власита запажања и подаци добијени у привредним организацијама и мјесним заједницама општине Нови Град.